

OLAĞANÜSTÜ ŞARTLARDA SOSYOLOJİK ARAŞTIRMALAR SORUNU

-Doğu Anadolu Örneği-

Ahmet Bilgili*

Bugün, sosyal bilimlerin özellikle Sosyolojinin ulaştığı seviye bir birimin sonucu olup bu da büyük ölçüde yapılan araştırmalara dayanmaktadır. Bilindiği gibi, sosyal bilimlerde yeni bilgi üretimi için alan araştırmalarının belirleyici bir rolü vardır. Böylece araştırmaya dayalı bir bilgi gövdesi elde edilmektedir. Bu bilgi gövdesinin oluşmasında Sosyometrinin kurucusu Moreno ve monografik yöntemin kurucusu Le Play'in kuşkusuz ki büyük payı vardır. Moreno'ya göre bir halk sosyolojisi olan Sosyometri sayesinde sosyal bilimler, soğumuş, donmuş, katılmış sosyal olaylarla uğraşmaktan büyük ölçüde kurtulmuş ve olmakta olan, yaşanan canlı olaylara yönelmiştir.¹ Aynı şekilde Le Play de, monografik yöntemi/teknigi bularak ve uygulayarak sosyal bilimlere özellikle sosyolojiye benzer katkılar sağlamıştır.² Bunun yanında saha çalışmaları tekniklerini geliştiren ve uygulayan çok sayıda öncü toplumbilimcinin ve diğer disiplinlerin katkısını da burada belirtmek yerinde olur.

Sosyolojinin ve sosyologun³ gelişmesi açısından gerçekten de alan araştırmaları büyük önem arz etmektedir. Ülkemizde yapılan alan

* Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

¹ Moreno J.L., Sosyometrinin Temelleri (Türkçe baskı için Moreno'nun 'Sosyometri ve İnsan' isimli giriş yazısı) Çeviren: Nurettin Şazi Kösemihal, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 1028, İstanbul 1963, s.XLV

² Monografik yöntemin/teknigin sosyal bilimlere katkısı, Türkiye'ye girişi ve gelişmesi ile ilgili ayrıntılı ve toplu bilgi için: Tekşen, Adnan. Monografik Yöntemin Türkiye'ye Gelişi ve Gelişime, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara-1993

³ Bilgiseven, Amiran Kurtkan, Sosyolojinin ve Türk Sosyolojisinin Problemleri, Türk Sosyoloji Dergisi, Sayı: 1, İstanbul-1995, s.17-18

araştırmalarının azlığı ve bir kısmının da niteliğinin tartışılır oluşu bir gerçektir. Bunun yanında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgemizde –yerel ve siyasal koşulların da zorlaması ile- sosyolojik alan araştırmalarının mevcudiyetinin çok az oluşu ve bunların da güç şartlarda yapılması ise ayrı bir gerçektir.

Bilindiği gibi söz konusu bölgemizde yaklaşık on altı yıldır olağanüstü hal uygulaması vardır. Bu zaman dilimi, neredeyse olağanüstü hal koşullarında yetişen bir nesil oluşturmuştur. Bu bölgede yaşayan fertler ise, olağanüstü hale o kadar alışmışlardır ki, ancak bölgeden çıktıklarında bu farklılığı anlamaktadırlar. Bu şartların da etkisi ile bölgede, farklılıkları olan bir sosyal yapı meydana gelmiştir, gelmektedir.

İşte sosyolojik araştırmalar açısından son derece bâkir olan bu bölgemiz, bugün için Türk Sosyolojisinin önünde bir sorun olarak beklemektedir. Aynı zamanda Türk Devleti için de büyük bir problem oluşturan bölge sorunlarının çözümü için öncelik; bölge ile ilgili sosyolojik araştırmaların nitelikli bir şekilde yapılması görünmektedir. Türk Sosyolojisi zengin bir birikime sahip olmasına rağmen, bu alanda (milliyet, etnik azınlık, yapısal araştırmalar) başarılı sayılabilecek çalışmalar ortaya koymuş değildir.⁴ Ve Türk Sosyolojisinin kendi bakış açısıyla yorumlayacağı özgün çalışmalarda bulunması hem yerli bir sosyoloji geleneği oluşmasını⁵ sağlayacak hem kendi içinde tutarlı ve geçerli bir Türk Sosyolojisinden söz edilebilecektir.

Bu çalışmamızda dört yıldır bölge koşullarının bütün olumsuzluklarına rağmen, bizim de yapmaya çalıştığımız “alan araştırmaları”nın önemini ve bizzat karşılaştığımız güçlükler çerçevesinde “olağanüstü koşullarda sosyolojik araştırmalar” konusunu metodoloji ile de ilintili olarak tartışacağız 2000’li yıllara yaklaştığımız şu günlerde bölgenin toplumsal araştırmalar açısından “hüzünlü” görüntüsünü incelemeye çalışacağız.

Toplumbilim’de Alan Araştırmalarının Önemi

Yukarıda da değindiğimiz gibi özellikle toplumbilimde yeni bilgi üretimi ancak alan araştırmaları ile mümkün olmaktadır. Kuramın araştırmayı desteklemesi ölçüsünde uygulama geçerlilik kazanacaktır. Sosyoloji gelişmesini sağlayan ve hızlandıran en önemli unsur; saha çalışmaları ile elde edilen “yeni”

⁴ Türkdoğan, Orhan, Günüümüz Türk Sosyolojisinin Dinamikleri, Türk Sosyoloji Dergisi, Sayı: 1, İstanbul 1995, s.35-37 (Bu değerlendirmeyi, Doğu Anadolu Bölgemizde çok sayıda araştırmaları bulunan Türkdoğan’ın yapması ayrı bir değer ve mütevizilik örneğidir)

⁵ Ülkemizde yerli bir sosyoloji geleneğinin teorik çerçevesinin oluşmasında Baykan Sezer’in çalışmalarının önemli bir katkısı vardır. (Ayrıntılı bilgi için Baykan Sezer’in Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları, Sosyolojinin Ana Başlıkları, Sosyolojide Yöntem Tartışmaları isimli çalışmalarına bakılabilir)

bilgidir. Bu yeni bilgi, sosyolojinin hem teorik yanının zenginleşmesini sağlamakta hem de toplumbilim uygulamalarının sağlıklı bir şekilde yürütülmesini beraberinde getirmektedir. Böylece sosyolojik bir 'bilgi gövdesi' elde edilmektedir. Sosyoloji, bu niteliği ile de diğer sosyal bilimlere zemin hazırlamaktadır. Meselâ, endüstrileşmenin ön koşulu; ilgili sosyal yapının iyi bilinmesidir. Bununla birlikte endüstrileşme sürecinde sosyal yapma ne gibi değişiklikler yapılmasının gerektiği sosyal yapının ayrıntıları ile bilinmesiyle mümkün olur ki, bu da ancak o toplumsal yapıya özgün bir araştırma ile sağlanabilir.

Saha çalışmaları sonucu elde edilen bilgilerle yorumların isabetinde daha başarılı olunmaktadır. Bilindiği gibi, yerli bir Amerikan sosyolojisinin doğuşu sosyometri ile başlar.⁶ Ve onu Avrupa sosyolojisinden Fransız, İngiliz ve Alman sosyoloji eğilimlerinden ayırt eden özellik de bir tür saha çalışması olan sosyometri uygulamalarıdır. İşte, toplumbilimin bilgi gövdesini genişletmek saha çalışmaları ile elde edilen yeni bilgilerle mümkün olmaktadır.

Tüm bu nedenlerle alan araştırmalarının sosyolojinin gelişmesine ve uygulama alanı bulmasına⁷ desteği büyük ve kaçınılmazdır. Bunların yanında saha araştırmaları ile yeni teknikler de geliştirilmektedir. Hızlı Sosyal Araştırma (Rapid appraisal) tekniği bunlardan biridir ve çok kısa sürede sonuçlandırılması gereken çalışmalarda kullanılmaktadır.

Türkiye'de Sosyolojik Çalışmaların Geçmişi ve Araştırma Potansiyeli

Bilindiği gibi Türkiye'de ekonomik ve sosyal bilimler dışında kalan temel ve uygulamalı bilimler alanında çalışmalar yapmak üzere resmi bir kurum olan Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) görevlendirilmiştir. Fakat Sosyal bilimler alanında mevcut araştırma çalışmalarını teşvik ve koordine edecek ve sahada araştırmalar yapacak/yaptıracak TÜBİTAK benzeri resmi ve özerk bir kurum bugün için hala yoktur. Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) resmi olarak kurulmuşsa da sosyal bilimler alanında etkin bir kuruluş haline gelememiştir.

⁶ Moreno, Y.a.g.e., s.XXIII

⁷ Dr. Ayşe Kudat, Rapid appraisal, Bakü Örneği. Sosyoloji Derneği Bülteni, Sayı: 4, Mart-1995, Ankara. Dünya Bankasında çalışan sosyolog Kudat, beş gün gibi kısa bir sürede Bakü halkının su temini için geliştirdiği mücadele stratejilerini incelemiştir. Bu amaçla kent harita üzerinde 19 kareye bölünmüş, daha sonra ise her kare içinden beşer hane ile görüşülmüştür. Sonuçta Bakü şehrindeki dört farklı gelir grubunu temsilen 400 hanede anket uygulanmıştır. Bu durumda bankanın, kredi açtığında halkın bu krediyi ödeyebilecek güçte olduğunu belirleyerek bu ülkeye kredi açılmasına sebep olmuştur. Daha önce sosyolog olmayanlar tarafından verilen raporlarda kente su temini için açılacak kredinin geri dönüşünde yüksek risk bulunduğu gerekçesiyle Dünya Bankası soğuk bakarken bu araştırma sonunda kredi açılmasına karar verilmiştir.

1974 yılında Türk sosyal Bilimler Derneği ve Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından düzenlenen "Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi" konferansı sonunda açıklanan sonuç bildirgesinde "Toplumumuzun sosyal sorunlarının çözümlenmesine ve ülkemizin kalkınmasına yardımcı olacak sosyal bilim araştırmalarına öncelik vermek, araştırmacılar arası işbirliğini sağlamak ve araştırmaların yürütülmesini desteklemek üzere devletçe bir Sosyal Araştırma Kurumu kurulması gerekir" şeklinde karar alınmasına⁸ rağmen, 26 yıl sonra bugün hala bu tür bir kürümün olmayışı ve konunun tartışılmaya devam edilmesi düşündürücüdür.

Bunlar ülkemizde sosyal bilimlere devlet tarafından verilen önemin derecesini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte ülkemizin sosyal bilimler alanında araştırma potansiyelinin de ne olduğunu bütün detaylarıyla bildiği söylenemez. Sosyal bilimler içerisinde önemli bir konuma sahip bulunan sosyolojinin de farklı bir durumu bulunmamaktadır. Ancak yine de 1970-1980 arası sosyolojik alan çalışmalarının üniversitelerde kümelenen bilim adamlarınca -büyük ölçüde kendi özverileriyle- yapıldığını görebiliyoruz. Bu dönemde yapılan özellikle köy-kent araştırmaları önem arz etmektedir. 60-70 yılları arasında sosyal araştırmaların içerisinde Sosyolojinin oranı % 3.6'dır.⁹ Bu oranla sosyal bilimler arasında Sosyoloji 9. sırada bulunmaktadır. İlk sırada % 43.1 oranı ile iktisat gelmektedir. Gerçekte ise ülkemizde sosyal bilim araştırma potansiyeli büyük ölçüde yeterli olmakla birlikte araştırmacılara maddi-manevi ortam hazırlanmadığı için -alan araştırmaları da özveri ve maddi imkanlar çerçevesinde yapıldığından- potansiyelin karşılığını ürün olarak görememekteyiz.

80 Öncesi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Sosyolojik Araştırmaların Genel Görünümü

Sosyoloji, içinde bulunduğu toplumun bir ürünüdür. Toplumlar, değişimin her aşamasında o aşamaya has bilgi üretmişler ve o aşamadan geçtikten sonra da değişen koşullara göre yerine bir yenisini koymuşlardır.¹⁰ Böylece sosyolojik bilgi, süreklilik arz eden, gelişen ve kurumsallaşan bir yapı oluşturmuştur. Ülkemizde Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp'le başlayan farklılık 80'li yıllarda Türk Sosyolojisinde çoğulcu bir kuram ve yöntem çeşitlenmesi¹¹ ni

⁸ Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi, Ankara H.Ü. Yayınları, D-11, 1971, s.253

⁹ Sosyal Alanda Türkiye'nin Araştırma Potansiyeli ve Sorunları, s.42

¹⁰ Kıray, B. Mübeccel, Toplum, Bilgi ve Türkiye, Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, 1986 Ankara, s.187

¹¹ Akşit, Bahattin, Türkiye'de Sosyoloji Araştırmaları: Bölmelenmişlikten Farklılaşma ve Çeşitlenmeye, Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, 1986, Ankara, s.197

getirmiştir. Sosyolojik bilgi gövdesinin oluşmasında elbette ki saha çalışmalarının önemi büyüktür. Ülkemizde saha çalışmalarının öncüleri Ülken'e göre; Turhan, Ali Şevki, Yasa, Taşkingör ve P.Stirling'tir.¹² Bu öncülerden sonra ülke genelinde bir çok çalışma yapılmıştır. Ancak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi büyük ölçüde bunun dışında kalmıştır.

Bilindiği gibi sosyal araştırmalar açısından Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi diğer bölgelere nazaran hem realize edilmesi yönünden hem de coğrafi ve sosyo-kültürel açılardan güçlükleri olan bir bölgemizdir. Bu bölgemizle ilgili çalışmaların yoğunlaştığı dönem 65-75 yıllarıdır. Bilindiği gibi 80 öncesi ülkenin doğusu ile batısı arasında coğrafi ve dil sorunu ötesinde bugün sosyolojik araştırmalar açısından büyük güçlük olan olağanüstü hal ve güvenlik sorunu yoktu. Bu yüzden bölgede yapılan sosyolojik araştırmalarda 80 öncesi daha bir zenginlik göze çarpmaktadır. 1968 yılında Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından yapılan geniş kapsamlı "Türkiye'de Aile Yapısı ve Nüfus Sorunları Araştırması"nda katılım açısından en yüksek oran % 93 ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde olmuştur.¹³ Bunun en büyük nedeni yukarıda da ifade edildiği gibi bölgede bugünkü sorunların (güvenlik, olağanüstü hal) olmayışıdır.

Olağanüstü Koşullar ve Bölgede Alan Araştırmalarının Stratejik Önemi

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi bugün için iki açıdan olağanüstü özellik taşımaktadır. İlki, coğrafi şartları diğeri ise, Bölgede uygulanan olağanüstü güvenlik önlemleridir. Gerçekten bugün söz konusu bölgede yaşayanlar olağanüstü hal uygulamasına o kadar alışmışlardır ki bunu normal olarak telakki etmektedirler. Ancak, Bölge dışına çıktıklarında kendi durumlarının farklılığını görebilmektedirler.

Cumhuriyetin ilk yıllarından bu yana Bölgede resmi bakışta neler değişti? Cumhuriyetin resmi partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi, 1969 yılındaki seçim bildirgesinde, Doğunun geri kalış nedenleri olarak iki unsur üzerinde duruyordu: Bunlar; bölgeyi siyasal iktidarların ihmal etmesi ve bölgenin toplumsal yapısı.¹⁴ Bununla birlikte önemli olan toplumsal yapıdaki kurumların siyasal iktidarlar tarafından ekonomik ve toplumsal yapıdaki kurumların siyasi iktidarlar

¹² Ülken, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Cilt: 2, Konya 1966, s.763

¹³ Timur Serim, Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi, H.Ü. Yayınları, D-11, Geniş Kapsamlı Alan Araştırmalarında Veri Toplama Teknikleri 1968 Aile Yapısı ve Nüfus Sorunları Araştırması Örneği, 1971, Ankara, s.163

¹⁴ CHP'nin Düzen Değişikliği Programı, Doğuda Yeni ve Halkçı Düzen, Ankara-1969, s.45

tarafından ekonomik ve toplumsal politikalar sonucu hala ayakta olmasıdır.¹⁵ Konumuz bunlar değil şüphesiz fakat aradan 27 yıl geçmesine karşın bölgenin problemlerinde belirgin bir değişme olmamıştır. Hala aynı şeyler “sadece” tartışılmaktadır. Bunun yanında tartışılan unsurların bilimsel olarak yanlışlığı ya da doğruluğu netleşmemiştir. Yani bölgenin kalkınmasına ve sosyal problemlerine yönelik elimizde genel-geçer veriler henüz yoktur. Bu yüzden bölgede özellikle sosyolojik araştırmaların ivedilikle yapılması gerekmektedir ki bölge ile ilgili politikaların belirlenmesinde bu araştırmalar kaynaklık teşkil etsin. Diğer bir deyişle sağlıklı sosyal yapı analizleri yapabilmek ve tutarlı politikalar geliştirebilmek için bölgenin ayrıntılı toplumsal haritasına ihtiyaç vardır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinin sorunları ile ilgili köklü ve gerçekçi çözümler üretebilmek açısından stratejik önemi haiz olan bu konu, Türk Sosyolojisinin önünde bir problem alanı olarak beklemektedir.

Bir Sorun Olarak Doğu Anadolu’da Toplumsal Araştırmalar

Bilindiği gibi toplum surveyleri bir coğrafik bölgede yaşayan insan gruplarının betimlemesine yönelik araştırmalardır. Bu betimlemenin sistemli bir şekilde bütünleştirilmesi ise bölge ile ilgili veri tabanının oluşmasına büyük katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda bölge ile ilgili şu soruları sormak mümkündür: İki binli yıllara yaklaştığımız şu günlerde ülkemizin doğusu toplumsal araştırmalar açısından bir problem alanı olarak Türk Sosyolojisinin gündeminin neresindedir? Terör şartlarında sosyal yapı çözümlerinde görülen güçlükler nelerdir ve bu çözümlerinin sağlıklı yapılamamasının toplumsal-siyasal bedeli nedir? Bunun ülkenin kalkınması ya da sorunlarla boğuşması tercihi noktasında nasıl bir işlevi var? Ya da diğer bir deyişle toplumbilimin bu bölgede gelişme seyri ve işlevi açısından bir özelleştireci yapmasının bir gereği ve zorunluluğu var mıdır?

Tüm bu soruların bir anlamı var, o da; Doğudaki sorunun teşhis edilmesi ve çözüm önerilerinin belirlenmesi ile toplumbilim araştırmalarının yapılması arasında bir korelasyon olduğudur.

Sosyolojik Araştırmalarda Karşılaşılan Güçlükler

Aynı kültürde ve sosyo-ekonomik açıdan farklı olan gruplarda bireylerin iç yaşantılarına girmenin ve özellikle hassas konularda gerçeği yansıtan cevaplar almanın güçlüklerinin olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda “doğu kültürlerinde”

¹⁵ Beşikçi, İsmail, Doğu Anadolu’da Göçebe Kürt Aşiretleri, Yurt Yayınları, Ankara-1992, s.123

ve sosyo-ekonomik düzeyi düşük toplumlarda birey ile ilişki kurmanın da ayrıca güçlükleri bulunmaktadır.¹⁶ Türkiye doğudur, Türkiye'nin doğusu da Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesidir. Dolayısı ile bu bölgede aşağıda maddeler halinde tartışmaya açacağımız güçlüklerin temel nedenlerini üç grupta toplamak mümkündür.

- a) Coğrafi ve toplumsal yapıdan kaynaklanan güçlükler,
- b) Bölgede özel idari sorunlar ve bazı yörelerde dil farklılığı,
- c) Güvenlik ve halkın araştırmacılara şüphe ile bakmasından kaynaklanan güçlükler

1. Coğrafi Yapı ve Toplumsal Yapı Sorunları

Bilindiği gibi bölgenin coğrafi yapısı büyük ölçüde dağlık olup yerleşme merkezleri de buna paralel olarak dağınıklık arz etmektedir. Köy ve mezralaraise, ulaşım oldukça güç ve sadece bahar-yaz aylarında mümkün olmaktadır. Aynı şekilde kışların uzun ve çetin olması da güçlüğü artıran bir başka nedendir.

Coğrafi yapının ve yerleşim merkezlerinin bu dağınıklığı, büyük ölçüde toplumsal yapıyı da etkilemektedir. Alt kültür farklılıkları da buna ekleyecek olursak toplumsal yapının alan araştırmaları için ne kadar büyük sorunlar teşkil edeceği ortaya çıkmış olur. Zira, Ergil'in de ifade ettiği gibi araştırma evreni hiç bilmediğimiz bir sosyal alan¹⁷ olabilmektedir.

2. İdari ve Hukuki Sorunlar

1970'de ülkemizin sosyal bilimler alanında araştırma potansiyelini ölçmek üzere Devlet Planlama Teşkilâtı tarafından yapılan araştırmada araştırmaya katılanların % 63'ü ülkemizde bilimsel araştırmalar için elverişli bir ortamın mevcut olmadığını beyan etmişlerdir.¹⁸ O günkü görüş ile bugünkü arasında şüphesiz önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bugün, özellikle bölgenin olağanüstü hal uygulamalarından kaynaklanan alan araştırmaları için yetkili mercilerden (valiliklerden) izin alma zorunluluğu tasarlanan araştırmaların yapılıp yapılamayacağını, yapılırsa dahi¹⁹, idari-hukuki bir takım sorunlarla karşılaşılabilmesi beklenmelidir.

¹⁶ Karasar, Niyazi, Bilimsel Araştırma Yöntemi Kavramlar İlkeler Teknikler, 5. Baskı, Ankara-1994, s.170

¹⁷ Ergil, Doğu, Doğu Sorunu Teşhisler ve Tespitler, Özel Araştırma Raporu, TOBB Stratejik Araştırmalar Dizisi, Ankara 1995, s.4

¹⁸ Yurt, İbrahim, Sevil, Hüseyin T., Sosyal Alanlarda Türkiye'nin Araştırma Potansiyeli ve Sorunları, DPT Yayın No: 320, SPD: 258, Ankara-1974, s.106

¹⁹ Van İl Merkezinde Nisan 1996 tarihinde tarafımızdan yapılan 'Bir Toplumsal Fayda Unsuru Olarak Van Gölü Canavarı' isimli çalışmamızda ankete katılanlar canavara, dönemin valisi ve vali yardımcısının ismini

Yukarıda da ifade edildiği gibi, olağanüstü hal sınırları içerisinde yapılması tasarlanan özellikle saha çalışmaları için resmi makamlardan izin alınması zorunludur. Toplumsal araştırma konuları da çoğu zaman hassas ve siyasal boyutu olan araştırmalar olabilmektedir. Sosyologların araştırmaları ile ortaya koyacakları ve istismara karşı genellikle eleştirel bir nitelik taşıyan toplumsal sorunların kendilerini rahatsız edeceklerini bilen yöneticiler²⁰ lüzumsuz yere tedirgin olmaktadır. Bu durumda yetkili makam (Valilik) olaya genellikle bu açıdan bakmakta ve istismara karşı gereğinden fazla hassas davranabilmektedir.²¹ Hassas ve siyasal boyutu olan konulara da istisnaların dışında²² genellikle izin çıkmamaktadır. Bu durumda toplumbilimci bilimsel sorumluluğu ve söz konusu idari sorunlar arasında kalmaktadır. Tabii burada niyet de önemlidir. Olağanüstü Hal Bölgesinde valiler büyük yetkilerle donatılmışlardır. Bu, bugün için Doğunun bir gerçeğidir.

3. Güvenlik Sorunu

Güvenlik, Bölgede araştırmacıları bekleyen önemli bir sorundur. Şehir merkezleri hariç, bazı kentlerin varoşları ve bazı köyler emniyet açısından güvenli değildir. Buralarda anketörlerin 'tedirgin' bir şekilde karşılanması²³ genelde olmaktadır. Zaten emniyet birimleri de araştırmacıların ya da anketörlerin güvenliğini sağlamadan sahaya çıkmanıza izin vermemektedirler.²⁴ Bu durumda

(Yılbaşorus, Bestami) verince Üniversite Rektörü tarafınıza hem resmi, hem de sözlü olarak bu isimleri ayıp olur gerekçesi ile çıkarmamızı istemiştir. Çok önemli olmayan bu araştırmada bile ciddi olmayan gerekçelerle bu tür talepler gelebilmektedir.

²⁰ Armağan, İbrahim, Bilim, Toplum ve Türk Üniversitelerinde Toplumbilim Öğretimi, E.Ü. Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, No: 1, İzmir-1980, s.31

²¹ 1995 yılının Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında bütün Doğu Anadolu Bölgesine olduğu gibi Van'a da yoğun olarak büyük ölçüde zorunlu bir göç akını olmuştur. Bunun üzerine tarafımızdan bu göç olayının araştırılması düşünülmüştür. Bir ön çalışına ve planlamadan sonra konu Sosyoloji bölümünün bağlı bulunduğu dekanaya sözlü olarak aktarılmış o da rektörle görüşmemin uygun olacağı söylemiştir. Bunun üzerine rektörle görüşülmüş, o da Vali ile görüşmemi ondan sözlü izin aldıktan sonra yazılı olarak rektörlüğe başvurmamı ifade etmiştir. Bunun üzerine dönemin Van Valisi Mahmut Yılbaş (sonradan milletvekili olmuştur) ile tarafımdan üç defa görüşülmüş ve sayın vali üçüncü görüşmemin sonunda bu araştırmanın yapılamayacağını tarafıma sözlü olarak beyan etmiştir.

²² Sosyolojik alan araştırmalarında resmi makamların farklı tutumu konusunda bu satırların yazarı ilginç örnekler yaşamıştır. 21 no'lu dipnotta anlatılan olayın devamı şöyle gelişmiştir. Dönemin valisi milletvekili seçildikten sonra Van'a yeni bir vali (Abdülkadir Sarı) atanmıştır. Atandıktan sonra Y.Y.Ü. Rektörlüğü'ne başvurarak kentte çok yoğun olarak yaşanan göç olayının sosyolojik olarak incelenmesini istemiştir. Bunun üzerine sosyoloji bölümü görevlendirilmiş ve çalışma, valiliğin maddi imkanları ile tamamlanmıştır. Ülkede de kıyamet kopmamıştır. Böylece hem sorunun sosyolojik çözülmesi yapılmış, hem de olağanüstü hal bölgesinde güzel bir işbirliği örneği sergilenmiştir.

²³ Sencer, Muzaffer, GAP Bölgesinde Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması, Bölüm II, Alan Araştırması ve Bulguları, T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara-1992-93, s.57

²⁴ Doğu Anadolu Bölgesinde yine tarafımızdan yürütülmekte olan "Çok Eşli ve Çok Çocuklu Aileler" isimli çalışmanın anket uygulaması için Van Emniyet Müdürlüğünden bir yetkili bizi makamına çağırması ve valilikten gelen bir yazı ile araştırma esnasında güvenliğimizi sağlayacağını belirtmiştir. Bizim de emniyet

ya beraberinizde emniyet görevlisi bulunacaktır (bunun araştırma açısından metodolojik sorunlar teşkil edeceği daha sonra ele alınacaktır) ya da vuku bulabilecek tehlikeleri göze alarak onlardan izinsiz sahaya çıkılacaktır. Bu durumda saha çalışmalarında gelenek olarak araştırmacının, üzerinde araştırma yapılacak yerde güven altına alınması yöntemi uygulanması yararlı olur. Söz konusu otorite, klanın yaşlı grubundan biri, bir şef, kabilenin reisi, sosyal ve politik bir lider olabilir.²⁵ Bunun geçerli olmadığı durumlarda yukarıdaki seçeneklerden biri zorunlu olarak tercih edilecektir.

Araştırmayı Güçleştiren Yönteme İlişkin Sorunlar

Yukarıda belirtilen problemlerin tümünün yakından uzaktan metodoloji ile ilgisi bulunmaktadır. Bunun yanında direkt ilgisi bulunan sorunlar ise maddeler halinde incelenmiştir.

Bilindiği gibi, bilim, genellenebilirliği olan bilgiler bütünüdür. Araştırma sonuçlarının genellenebilirliği arttıkça değer kazanır.²⁶ Yine bir araştırmada yöntemin güvenilirliği ile sonuçların doğruluğu arasında bir korelasyon vardır. Zira güvenilirlik, bilimsel araştırmanın ilk şartıdır. Bu yüzden özellikle alan araştırmalarında yönteme ilişkin sorunlar büyük önem taşır. Çünkü yöntembilim, temelde araştırmaya giden tıkalı yolları açmayı hedefler. Doğu Anadolu Bölgesinde bu "tıkalı yollar"ın sayısı fazla olduğundan metodolojik sorunların varlığı ve çözümü daha bir önem kazanmaktadır. Bunun yanında bilimi, boş bir uğraş ya da salt bilgisel bir doyum kaynağı olmaktan çıkararak; betimlemelere ve açıklamalara dayanarak konusuna giren olguların alacağı biçim ve izleyeceği doğrultu üzerinde önceden çıkarımlar yapabilme²⁷ özelliğidir. Araştırma yöntemini önemli kılan bir diğer önemli husus; mevcut araştırmalardan yararlanılmamasının önemli bir nedeni 'metodolojik olarak zayıf olması' durumudur. Sosyal bilimlerin yeterince gelişmemiş olmasında da metodolojik sorunların önemli bir yeri vardır.

Yukarıda söylenenlerden de anlaşılacağı üzere, metodolojik sorunlar toplumbilim araştırmalarında daima önem arz eder. Zira kaynağı ve elde edilme süreçleri bilinmeyen bilgi, bilim de olsa değerlendirmeye alınması doğru olmaz.

---

görevlisi ile anket uygulamamızın sakıncalarını söylediğimizde ise polislerin sivil olabileceğini, dolayısı ile kendi arkadaşlarımız gibi telakki edileceğini bir çözüm olarak belirtmiştir. Şüphesiz ki yetkilinin gösterdiği bu ara çözüm mecbur kalındığında uygulanabilir bir çözümdür.

²⁵ Türkdogan, Orhan, Alevi-Bektaşlı Kimliği Sosyo-Antropolojik Araştırma, Timaş Yayınları, İstanbul 1995, s.44

²⁶ Karasar, s.109

²⁷ Sencer, Muzaffer, Toplumbilimlerinde Yöntem, Beta Yayınları, 3. Başkı, İstanbul-1989, s.3

Bu açıdan Doğu Anadolu Bölgesinde söz konusu güçlüklerden de dolayı araştırma yöntemine ilişkin sorunlar önemli görülür.²⁸

Nüfusu en iyi temsil edebilecek bir örneklem seçmenin sağladığı pratik yararlar yanında her zaman için araştırmacının ilk güçlüğüdür. Bu bölgemizde bunlarla birlikte söz konusu güçlüğün yerel nedenleri de bulunmaktadır. Bu nedenler özellikle araştırmacının uygulamasında karşılaşılan güçlüklerdir. Daha önce de bahsedildiği gibi araştırmacının güvenliğini sağlamak için beraberine verilen görevli bu kez araştırmacının güvenilirliğini tehlikeye sokma ihtimalini taşımaktadır. Bu da son derece önemli metodolojik tehlikeyi içermektedir.

a) **Demografik Sorunlar:** Önceleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinden sadece büyük kentlere göç yaşanmakta idi. Ancak son yıllarda bölge kırsalından bölge kentlerine büyük ölçüde zorunlu sayılabilecek bir göç dalgası yaşanmaktadır. Bugün bölgede yaşanan bu demografik hareketlilik sonucu tüm bölge kentlerinin nüfusu tarihte görülmemiş bir şekilde değişmiş bulunmaktadır. Araştırma evrenini oluşturan nüfus kesitinin, değil ana nitelikleri tam miktarı yöre valilerin bile bilinmemektedir.²⁹ Bu problem örneklem belirlemeyi büyük oranda güçleştirmektedir. Bu yüzden örneklem tespitinde zorunlu olarak 1990 nüfus sayımı rakamları kullanılmaktadır.

b) **Dil Sorunu:** Bilindiği gibi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgemizde farklı yerel diller (Kürtçe, Zazaca, Arapça vs.) konuşulmaktadır. Dil ise araştırmacı ile denek arasında iletişimi/yakınlaşmayı sağlayan önemli bir unsurdur. Bununla birlikte deneklerin bir kısmı (yaşlılar ve kadınlar) Türkçe bilmediği, bilse de soruları daha iyi izah edebilmek için söz konusu yerel dilleri bilen anketörlere ihtiyaç duyulmaktadır. Zira yöre insanı kendisi ile aynı dili konuşan araştırmacıya/anketöre soruların cevaplanması açısından daha yakın ve şeffaf davranmaktadır. Böyle bir yakınlığı sağlamanın araştırmacının güvenilirliğini etkileyen önemli bir unsur olarak kabul edildiği görülmüştür.³⁰

c) **Eğitilmiş Anketör Sorunu:** Anketörlerin eğitim düzeyi ve 'anketör' olarak eğitilmişlikleri ile araştırmacının güvenilirliği/niteliği arasında yüksek bir

²⁸ Büyük maddi imkanlar ve araştırmacı kadrosu ile yapılan Doğu Ergil'in 'Doğu Sorunu Teşhisler ve Tespitler' isimli çalışmasını eleştiren Mehmet Turgut (Milliyet Gazetesi, 26 Ağustos 1995) eleştirisinin büyük kısmını örneklem tespiti ve araştırmacının yöntemine ilişkin yapmıştır.

²⁹ Ergil, Doğu, a.g.e., s.2

³⁰ Mayıs 1995 tarihinde Van'da göç merkezlerinde tarafımızdan yapılan bir araştırmada sosyoloji bölümü öğrencileri arasında Kürtçe bilen ve bilmeyen iki anketör bir araya getirilerek grup yapılmış ve çalışmanın sonucunda her anketörden konu ile ilgili düşünceleri yazılı olarak istenmiştir. Anketörlerin % 92'si (32 kişi/Kürtçe bilen) "Kürtçe konuştuğumuz için bize açıldılar, herşeyi rahatlıkla konuştular" şeklinde ifadeler yer almıştır.

korelasyon olduğu bilinmektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde araştırmacılar için 'eğitilmiş anketör' bulmak önemli bir sorun olmaktadır. Zira nitelikli eğitilmiş, (farklı şiveleri ile Kürtçe/Arapça bilen, tecrübeli) anketör, bölgede yapılacak araştırmalar için diğer bölgelere nazaran daha büyük önem taşımaktadır. Çünkü bölge, hassas ve sorunlu yapısı ile sosyal araştırmalar açısından 'öncelik' arz etmekte ve konu ülkenin bütününe ilgilendirmektedir.

d) Maddi Sorunlar: Üniversitelere eğitim ve öğretim görevlerinin yanı sıra, 'araştırma yapma' görevinin verilmiş olduğu yasalarca belirtilmektedir. Bu araştırmaların yapılabilmesi, maddi olarak finansmanın sağlanabilmesi için de üniversitelerde "Araştırma Fonu" kurulmuş ve bu fonun yönetimi bir yönetmelikle belirlenmiştir.³¹ Ancak, Doğu'daki üniversitelerde bu fon büyük ölçüde sosyal bilimlerin dışında kullanılmaktadır.³² Bu tür kullanım genelde iki nedene dayanmaktadır. Birincisi; doğudaki üniversitelerde sosyal bilim kapsamındaki bölümlerin azlığı, ikincisi ise üniversite yöneticilerinin sosyal bilimlere gerekli önemi vermemeleridir. Diğer bir deyişle, yöneticilerin, sosyal bilimlerin özellikle toplum bilimin fonksiyonunu kavrayamamalarıdır.³³ Bunun dışında doğu kentlerinde bu tür araştırmaları destekleyen kurumların olmaması da sorunu iyice güçleştirmektedir.

e) Üniversiteler Sorunu: Yukarıda da belirtildiği gibi, üniversitelerin önemli bir görevi de araştırmalar yapmaktır. Diğer bir deyişle, çağımızda artık üniversitelerin başarısı ne kadar öğrenci mezun ettiği ile değil, ne kadar ve ne kalitede araştırma yaptırdığı ile ölçülmektedir. Doğu'daki üniversitelerin doğu kentlerine kurulmasının büyük ölçüde amacı; bulunduğu bölge ile ilgili araştırmalar yapmaktır. Araştırmaların yapılabilmesi için de öncelikli şart araştırmacının bulunmasıdır. Bu da sosyal bilim dallarını kapsayan bölümlerin ilgili fakültede kurulmasıdır. Bugün Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde altı üniversitenin dördünde Sosyoloji bölümü bulunmaktadır. Toplumsal/siyasal açıdan öncelikle olması gereken Dicle Üniversitesinde (Diyarbakır) ve Harran Üniversitesi'nde (Şanlıurfa) henüz Sosyoloji bölümü kurulmamıştır. Yüzcüncü

³¹ 2547 sayılı Kanunun değişik 58. Maddesi (20 Mayıs 1984 ve 18406 sayılı Resmî Gazete)

³² Yüzcüncü Yıl Üniversitesi'nde Araştırma Fonunun 1994-95 mali portresinde toplam 666 milyonluk harcamadan sadece 100 Milyonunu Fen Edebiyat Fakültesi kullanmış (diğerleri Veteriner ve Ziraat Fakülteleri) bunun içerisinde de sadece 36 milyonu sosyal bilim sayılabilecek, Arkeoloji, İngiliz Dili ve Edebiyatı ve Eğitim Bölümlerine gitmiştir. (Kaynak: Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Araştırma Fonu Raporu 1994-95, Araştırma Fonu Yayınları No:3, Van 1996, s.22-25)

³³ Doğu Anadolu Bölgesinde "Çok Eşli ve Çok Çocuklu Aileler" isimli geniş bir saha çalışmanın proje yöneticiliği tarafımızdan yapılmaktadır. Bu projenin desteklenmesi için fon yönetimine Kasım 1994 tarihinde başvurulmuş ve proje anlaşılabilir bir gerekçe ile geri çevrilmiştir. Projeyi destekleyecek başka bir kurum da bulunamadığından proje, katılanların kendi öz kaynakları ile yapılmaya çalışılmıştır.

Yıl Üniversitesinde (Van) ise, 1995 yılında aktif olarak kurulmuş ve öğrenci alımına başlanmıştır. Bölgede en eski bölüm Atatürk Üniversitesi'nde (Erzurum) bulunmaktadır ve burada önemli toplumsal araştırmalara imza atılmıştır. (Türkdoğan, Altay, Beşikçi gibi).

Türk devletinin ve Doğu/Güneydoğudaki üniversitelerin toplumbilim araştırmalarına şiddetle ihtiyacı olmasına rağmen, bugün için sosyoloji bölümlerinin durumu eleman, bilimsellik ve verimlilik açısından iç açıcı değildir. Bu yönde bir politikaya da rastlanılmamaktadır. Bölgede toplumbilim araştırmaları büyük ölçüde kişisel gayret ve imkanlarla yürütülmektedir.

Diğer taraftan, bilimsel araştırmalar açısından önemli bir problem de yapılan çalışmaların yayınlanmasıdır. Üniversitelerimiz bu konuda da sorunu çözümleyici bir fonksiyonu genelde üstlenmemişlerdir. Amerika'daki bir üniversitenin Van'ın bir köyünde yapılan araştırmaya gösterdiği duyarlılığı gösterememişlerdir.³⁴

f) Halkın İlgisizliği ve Tedirginliği: Bölgede yapılan araştırmaların sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için önemli bir problem de araştırmacıya ve araştırmaya gösterilen ilgisizliktir. Bazı yöre halkının teröristlere karşı tedirginliği –uzun yılların oluşturduğu- ‘resmi’ sıfatlı kimselere gösterdiği ilgisizlik ve şüpheli yaklaşım, bilim adamlarını da aynı kategoride değerlendirme yanlışlığını getirmiştir. Bu yaklaşım, alan çalışmaları için tüm bölgeyi içine alan önemli bir problem olmuştur.

Yöre insanının bu ilgisizliği yanında bir de tedirginlik yaşanmaktadır. Denekler ikinci bir şahsın yanında içine kapanmış ve açık-seçik cevaplar vermekten kaçınmaktadırlar. Bu yüzden denekler sosyal çevrelerinden tecrit edildikten sonra tek tek görüşülmesi yoluna gidilmektedir.³⁵

g) Cinsiyet Ayrımı: Araştırmacıların/anketörlerin bölgede yaptıkları araştırmalarda karşılaştıkları önemli bir problem de kadın deneklere ulaşmadaki aşılması zor olan güçlüktür. Zira genel olarak hem kadın konuşmaktan kaçınmakta hem de kocası izin vermemektedir. Bunun bir sonucu olarak Bölgede yapılan bütün anketlerde kadınların yüzdesi çok düşük olmaktadır.³⁶ Büyük ölçüde kadının sosyal hayatta geri planda olmasından ve dinsel-

³⁴ Van ili, Özalp ilçesi, Dönerdere köyünde 1985 yılında Ersin Kalaycıoğlu tarafından yapılan köy çalışmasını Iowa Üniversitesi İngilizce olarak yayımlamıştır.

³⁵ Ergil, Doğu, a.g.e., s.4

³⁶ Ergil, Doğu, a.g.e., s.3, Özdağ, Ümit, a.g.e., s.96

geleneksel yapıdan kaynaklanan bu durumu aşmak için kadın anketör kullanma gibi sorunu bir nebze çözümleyici yöntemlere başvurulmaktadır.³⁷

Bugün Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgemiz uzun yılların birikimi sonucu tarihsel, dinsel ve geleneksel temelleri de olan sosyo-ekonomik sorunlar yumağı haline gelmiştir. Bunlar sadece bölgeyi değil, ülkenin bütünü de ilgilendirdiği için ayrıca önem arz etmektedir. Çok boyutlu bir problemin birden çözülmesi elbette mümkün değildir. Ama bunun çözülmesinde bir öncelik vardır ki o da bölge ile ilgili sosyo-ekonomik araştırmaların bir an önce yapılmasıdır. Diğer bir deyişle Bölgenin toplumsal haritasının bir an önce çıkarılması gerekmektedir. Bu araştırmalar bölge sorunlarının çözülmesi için üretilcek politikalara kaynaklık etmelidir. Bölgede sosyal bilim araştırmalarının nitelikli bir biçimde yapılabilir hale getirilmesi için şu öneriler getirilebilir:

1. Öncelikle Bölgede mevcut olan üniversitelerin tamamında sosyal bilim kapsamındaki bölümlerin özellikle sosyoloji bölümünün açılması, açık olanların ise geliştirilmesi yoluna gidilmelidir. Gelişme, nitelikli kadro oluşturmak yönünde olmalıdır. Akademik kadroyu çekecek cazip şartlar ortaya konmalıdır. Bunun yanında, gelişmiş üniversitelerdeki bilim adamlarının kısa süreli görevlendirmelerle bölgeye gitmeleri sağlanmalıdır. Bu tür görevlendirmelerin iki taraflı kazanç olduğu vurgulanmalıdır.

2. Bölgede yapılacak sosyal bilim araştırmaları için YÖK bünyesinde özel politikalar geliştirilmelidir. Bu tür araştırmaların özendirilmesi ve maddi-manevi desteklenmesi için üniversite rektörleri YÖK tarafından yönlendirilmelidir. Bu araştırmaların sadece bilimsel kaygılarla değil ülke için de önem arz ettiğinden 'öncelikli' olduğu anlatılmalıdır.

3. Bölgede yer alan üniversitelerin Sosyoloji Bölümleri bir program dahilinde bir araya gelmek sureti ile kaynaklarını birleştirerek büyük ölçekli bölge çapında projeler geliştirmeli ve ortak çalışmalar içerisine girmelidirler. Hatta gelişmiş üniversitelerin Sosyoloji bölümleri ile de bilgi üretimi konusunda işbirliğine gitmelidirler. Böylece, bilim üretiminin kurumsallaşması, sürekliliği sağlanabilir ve birbirlerinden kopukluğu önlenir.

4. Kentlerin resmi yöneticileri olan valilere, bu tür araştırmalar eleştirel bir nitelik taşısa da sonuç olarak ülke yararına olduğu telkin edilmeli ve yasal açıdan zorluk çıkarılmaması sağlanmalı, hatta yardımcı olmaları gerektiği ifade edilmelidir.

³⁷ Sencer, Muzaffer, GAP Bölgesinde Toplumsal Değişme Eğilimleri, 2. Bölüm, s.58

5. Büyük ölçekli toplumsal araştırmalara resmi ve gayri resmi kuruluşların maddi destek vermeleri sağlanmalıdır.

6. Bölgedeki yerel yöneticilerle (belediye başkanları) işbirliğine gidilmeli, onlara kendi problemlerini çözmek için burada oldukları anlatılmalı ve maddi-manevi yardımları sağlanmalıdır. Üniversite, Valilik ve Belediye işbirliği sağlanmalıdır.

7. Sosyolojiyi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi şartlarında geçerli bir bakış açısına kavuşturmak yönünde çaba gösterilmesi gerekir.

8. Tüm bu çalışmaların sonucunda Türk Sosyolojisi, bakışlarını kendi toplumuna ve onun sorunlarına çevirmiş ve bu sorunlara kendine özgü özellikler içerisinde bir açıklama ve bakış açısı getirmiş olacaktır. Bu da yerli sosyoloji anlayışını geliştiren ve güçlendiren önemli bir kazanç olacaktır.